

بررسی مقام و جایگاه امام علی (علیه السلام) در نگاره‌های نسخه «آثار المظفر» موجود در موزه چستریتی

دریافت: ۱۴۰۱/۱/۱۴ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۲۶

مرضیه علی پور^۱؛ زهرا شاقلانی پور^۲

چکیده

از جمله عوامل موثر در گسترش تشیع در ایران قبل از صفویه، می‌توان به سرودن اشعار دینی از قرن هفتم قمری به بعد اشاره کرد به‌خصوص قرن نهم که دوره شکفتگی شعر مذهبی است. در این دوره، شعر فارسی از جهت کمیت و تا حدی کیفیت، ترقی زیادی کرد و شاهزادگان تیموری مروج شاعران شدند. شیعیان هم از این فرصت نهایت بهره را بردند و از مجموع اشعار در مناقب و مرثیاتی اهل بیت (علیهم السلام)، دیوان‌های مستقلی پدید آمد. یکی از شاعران این دوره نظام‌الدین استرآبادی است. نظام‌الدین اشعار بسیاری را در قالب‌های مختلف سروده که بیشتر آن‌ها در ستایش امیرالمومنین علی (علیه السلام) و خاندان آن حضرت است. در زمان «شاه اسماعیل صفوی» وی مثنوی حماسی دینی «آثار المظفر» را سرود که موضوع آن زندگی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و مبارزات ایشان است. هدف این پژوهش، بررسی مقام و جایگاه امام علی (علیه السلام) در نگاره‌های نسخه مصور «آثار المظفر» در موزه چستریتی دوبلین است. روش پژوهش توصیفی تحلیلی با رویکرد تطبیقی بوده و اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این نسخه وقایع مهم اسلام را که به‌نوعی بیانگر حقانیت امام علی (علیه السلام) و دلآوری‌های ایشان است، بر مبنای باورها و روایات شیعی به تصویر کشیده و در هر یک از آن‌ها بنا بر مضمون مد نظر، مؤلفه‌های بصری قابل تاملی به کار رفته است.

کلیدواژه‌ها: امام علی (علیه السلام)، شعر شیعی، نظام‌الدین استرآبادی، آثار المظفر، نگاره‌های شیعی.

۱. دکترای تاریخ تطبیقی تحلیلی هنر اسلامی دانشگاه شاهد: marzealipoor@yahoo.com

۲. دانشجوی دکترای آینده‌پژوهی دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) (نویسنده مسئول): Zahra.shaghelani@edu.ikiu.ac.ir

۱. مقدمه

امام علی (علیه السلام) نزد شیعیان از مقام و جایگاه والایی برخوردار است و این امر، از همان آغاز ورود اسلام به ایران موجب گرایش مردم به تشیع و محبت ایشان به اهل بیت (علیهم السلام) شد. با این حال تشیع در طول ۹ قرن اولیه در ایران سلطه مقتدرانه‌ای نداشت؛ بنابراین علمای شیعه در طی این دوران فقط توانستند مباحث نظری خود را پی‌ریزی کنند و با روی کار آمدن و استقرار حکام سنی مذهب، مباحث عقلی و نقلی شیعه در تقابل با اندیشه اهل تسنن، بروز بیشتری یافت. در این میان، حکومت‌های قدرتمندی همچون آل بویه، مراغشه و آل کیا به وجود آمدند که به توسعه تفکر شیعی به لحاظ تاریخی کمک بسیاری کردند و گرایش‌های شیعی موجب تولید آثاری با مضامین شیعه شد. با گسترش شمار شیعیان در طول تاریخ، تعداد آثار شیعی فزونی گرفت و انعکاس این امر به خوبی در اشعار شاعران ایرانی نیز دیده می‌شود، به خصوص در قرن نهم که دوره شکفتگی شعر مذهبی است. در این دوره، شعر فارسی از جهت کمیّت و تا حدی کیفیت، ترقی زیادی یافت و با توجه به حمایت شاهزادگان تیموری از شاعران، شیعیان از این فرصت نهایت بهره را بردند. برخی شاعران این دوره، راه ترقی و توصیف و مدح و منقبت اهل بیت (علیهم السلام) را پیمودند که از مجموع اشعار آنان در مناقب و مراثی دیوان مستقلی پدید آمد که نظام‌الدین استرآبادی از آن جمله است. اشعار وی به لحاظ مذهبی و توجه ویژه او به مدح ائمه شیعه مشهور است. نظام‌الدین اشعار بسیاری را در قالب‌های مختلف سروده که بیشتر آن‌ها در ستایش امیرالمومنین علی (علیه السلام) و خاندان آن حضرت است.

نگارگران نیز این موضوع را به زیبایی در دوره‌های مختلف به تصویر کشیده‌اند، به ویژه در دوره صفویه که نسخه‌های شیعی متعددی همچون نسخه‌های فالنامه تهماسبی، احسن الکبار و حبیب السیر به این امر پرداخته‌اند. یکی از نسخه‌های شیعی که مقام و منزلت امیرالمومنین علی (علیه السلام) را به نمایش گذاشته، نسخه «آثار المظفر» است. این نسخه مصور مشتمل بر اشعاری از نظام‌الدین استرآبادی و نگاره‌هایی بر اساس سروده‌های وی است.

هدف این تحقیق، بررسی مقام و جایگاه امام علی (علیه السلام) در نگاره‌های نسخه مصور «آثار

المظفر» در موزه چستربیتی دوبلین است که به روش توصیفی تحلیلی با رویکرد تطبیقی بوده و اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. روش نمونه‌گیری به شکل سرشماری است؛ بنابراین جامعه آماری این پژوهش تمام نگاره‌های شناخته شده و در دسترس با موضوع «امام علی (علیه السلام)» در نسخه آثار المظفر است. بر اساس یافته‌ها، این نسخه وقایع مهم اسلام را که به نوعی بیانگر حقانیت امام علی (علیه السلام) و دلآوری‌های ایشان است، بر مبنای باورها و روایات شیعی به تصویر کشیده است و در هر یک از آن‌ها بنا بر مضمون مد نظر، مؤلفه‌های بصری قابل تأملی به نمایش در آمده است.

۲. اهداف تحقیق

اهداف اصلی این پژوهش دو مورد است: اول، دستیابی به ویژگی و شاخصه‌های نگاره‌های منعکس کننده مقام و جایگاه امام علی (علیه السلام) در نسخه «آثار المظفر» و دوم، بررسی ارتباط میان باورها و روایات شیعی مربوط به مقام و جایگاه امام علی (علیه السلام) و نگاره‌های این نسخه.

۱-۲. سوالات تحقیق

نگارگران از چه نشانه‌ها و نمادهایی برای بیان مقام و جایگاه امام علی (علیه السلام) در نسخه «آثار المظفر» استفاده کرده‌اند؟

عواملی مانند ترکیب‌بندی، عناصر بصری و ارتباط تصویری هر نگاره چگونه در خدمت بیان روایت مد نظر قرار گرفته‌اند؟

باورها و روایات شیعی چه نقش و تاثیری در مصورسازی این نسخه داشته است؟

۳-۲. پیشینه تحقیق

بر اساس بررسی‌ها، اگرچه پژوهش‌های متعددی در خصوص نگارگری شیعی انجام شده است، اما در خصوص نسخه مصور آثار المظفر که از نسخ شیعی محسوب می‌شود، تحقیقاتی صورت نگرفته است. مهدی‌زاده (۱۳۹۲) در رساله دکتری با موضوع «نقش اندیشه

شیعه در پیدایی فالنامهٔ تهماسبی» که با راهنمایی یعقوب آژند در دانشگاه تهران انجام داده است، به نقش مهم‌اندیشهٔ شیعه در تولید فالنامه پرداخته و نمادهای مهم شیعی در نگارگری آن را معرفی کرده است. رجبی (۱۳۸۸) در پایان‌نامه ارشد با موضوع «بررسی مضامین شیعی در نگاره‌های عهد صفوی با تأکید بر دو نسخهٔ حبیب‌السیر و احسن‌الکبار» که با راهنمایی علی اصغر شیرازی در دانشگاه شاهد صورت گرفته، به تحلیل مضامین شیعی در نگارگری دو نسخه حبیب‌السیر و احسن‌الکبار پرداخته و نمادهای خاص شیعی و شمایل‌نگاری ائمه معصومین (علیهم‌السلام) را بررسی کرده است. شاقلائی پور (۱۳۹۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد که با موضوع «تحلیل نمادشناسانه نگاره‌های مکتب قزوین در فالنامه امام جعفر صادق (علیه السلام) (فالنامه شاه تهماسبی) بر اساس مبانی شیعی» با راهنمایی دکتر خشایار قاضی‌زاده در دانشگاه شاهد انجام شده است، به بررسی و تحلیل نمادشناسانه نگاره‌های فالنامه تهماسبی بر اساس مبانی شیعی پرداخته است تا میزان تأثیرپذیری نگاره‌های فالنامه از مبانی شیعی را تبیین کند. پیراوی ونک و سیاه‌وش دستجردی در مقاله «نقد و تحلیل نگاره‌های خاوران‌نامه با تأکید بر شمایل امام علی (علیه السلام)» به نقد و بررسی نگاره‌های خاوران‌نامه پرداخته‌اند و تلاش نگارگر این نسخه از طرق مختلف برای نشان دادن برجستگی شخصیت اصلی نگاره‌ها یعنی حضرت علی (علیه السلام) را تحلیل و تبیین کرده‌اند. شایسته‌فر (۱۳۸۸) در مقاله «بررسی موضوعی نسخه خطی احسن‌الکبار شاهکار نگارگری مذهبی دوره صفویه» به مطالعهٔ محتوایی نگاره‌های احسن‌الکبار بر اساس توصیف مضمون، تکنیک و سبک پرداخته است. مهدی‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهش «بررسی نمادهای شیعی در نگاره معراج فالنامه» به بررسی نگاره معراج فالنامه و نمادهای شیعی در این نگاره پرداخته است. علی پور (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی جلوه‌های بصری عیون اخبار الرضا در فالنامه تهماسبی» به بررسی ویژگی‌های نگاره‌های رضوی موجود در فالنامهٔ تهماسبی بر اساس روایات شیخ صدوق پرداخته است. شاقلائی پور (۱۳۹۷) در پژوهش «بررسی تأثیر متون شیعی بر شمایل‌نگاری از امام علی (علیه السلام) در نگاره‌های فالنامه تهماسبی» به شناسایی مضامین، عناصر بصری و جلوه‌های نمادین مرتبط با امام علی (علیه السلام) در نگاره‌های فالنامه تهماسبی پرداخته است تا میزان تأثیرپذیری نگاره‌های علوی این

نسخه را از متون شیعی مشخص نماید. به‌رغم پژوهش‌های انجام شده، تاکنون مطالعه‌ای در خصوص ویژگی‌های نگاره‌های شیعی نسخه آثار المظفر انجام و ارتباط آن‌ها با روایات شیعی نیز بررسی نشده است.

۲-۴. روش پژوهش

روش تحقیق از نوع توصیفی تحلیلی با رویکرد تطبیقی است و اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. روند انجام پژوهش به این شکل است که نگاره‌های نسخه «آثار المظفر» بر مبنای مفاهیم مهم و روایات مد نظر تشیع درباره وقایع مهم تاریخ اسلام و قهرمان اصلی آن‌ها حضرت علی (علیه السلام)، بررسی محتوایی و تصویری شده است. برای شناخت مضمون به تصویر کشیده شده در نگاره‌ها، مؤلفه‌های بصری، نشانه‌ها، نمادها و تمهیدات تجسمی به کار رفته در آن‌ها شناسایی و مطابق با روایات شیعی توصیف و تحلیل شده است.

۳. جایگاه امام علی (علیه السلام)

امام علی (علیه السلام) نخستین مرد مسلمانان، وصی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و نزدیک‌ترین شخص به ایشان بود. پیامبر (صلی الله علیه و آله) شخصاً او را تربیت کرد و علی (علیه السلام) نیز تا لحظه وفات، تنها امین و رازدار و مونس ایشان بود. علی (علیه السلام) در پرتو هم‌جواری با نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) رشد و اعتلای روحی و فکری یافت و از انفاس قدسی و تعالیم نبوی برخوردار شد. وی نخستین ایمان آورنده پس از حضرت خدیجه (علیها السلام) بود که در طول بعثت و پس از آن و در تمامی وقایع و حوادث پرفراز و نشیب تاریخ صدر اسلام، یار و یاور همیشگی پیامبر (صلی الله علیه و آله) بود. امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «من پیوسته هر روز یک‌بار و هر شب یک‌بار بر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) وارد می‌شدم. هر بار پیامبر (صلی الله علیه و آله) با من خلوت می‌کرد و هر جا می‌رفت، با او می‌رفتم و در هر موضوعی وارد می‌شد، با او بودم. اصحاب رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌دانند که با هیچ کس جز من، این‌گونه رفتار نمی‌کرد... هر گاه از او سؤال می‌کردم، مرا پاسخ می‌داد و هر

گاه پرسش‌هایم تمام می‌شد، سکوت می‌کردم، با من سخن آغاز می‌کرد...» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۱۱۶) امام علی (علیه السلام) پس از رسول (صلی الله علیه و آله)، تنها شخصیتی در اسلام است که بیشترین مناقب و فضایل را داشته است، اگرچه دوستانش از سر ترس و تقیّه و دشمنانش از سر کینه و دشمنی، فضایلش را کتمان کردند. آیات زیادی در شأن مقام والای امیرمومنان علی (علیه السلام) نازل شده است که از آن جمله می‌توان به آیه «انذار و هدایت» اشاره کرد: «کسانی که کافر شدند می‌گویند: چرا آیه (و معجزه‌ای) از پروردگارش بر او نازل نشده است؟! تو فقط بیم‌دهنده‌ای و برای هر گروهی هدایت‌کننده‌ای است» (رعد، ۷).

در خصوص معنای دقیق این آیه شریفه، باید توجه داشت که میان «انذار» و «هدایت» تفاوت است. هدف از انذار آن است که گمراهان از بیراهه درآیند و در متن صراط مستقیم قرار گیرند، ولی هدف از هدایت آن است که مردم پس از قرارگرفتن در راه، رهنمون شوند و بدون انحراف رو به سوی مقصد اصلی راه ببیمایند؛ بنابراین «منذر» بر پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و «هادی» بر امام علی (علیه السلام) تطبیق شده است (نوری، ۱۳۸۵: ۹۰) مسعده بن صدقه از امام صادق (علیه السلام) و ایشان از پدرش و آن بزرگوار نیز از جدش امیرالمومنین چنین روایت کند که فرمود: «این آیه درباره ما نزول یافته است، زیرا پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمود: من منذر و ترساننده هستم و تو یا علی هادی! می‌باشی» (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۲۰۴).

با توجه به آیات قرآن و روایات هر آنچه اعم از وزارت و صدارت و شرکت در امر برای حضرت موسی (علیه السلام) بود، برای امیرالمومنین علی (علیه السلام) هم هست؛ اما شراکت در امر، چون پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) خاتم پیامبران است، آنچه امام علی (علیه السلام) با پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) شریک است، امامت است، چون نبوت تمام می‌شود؛ اما هر قومی امامی دارد، پس علی (علیه السلام) وزیر پیامبر (صلی الله علیه و آله) است، برادر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و شریک در امر امامت است (نیشابوری: ۱۰۴۱).

وجود مقدس امام علی (علیه السلام) در مرتبه‌ای از کمال است که پیامبر عظیم‌الشأن اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «تو از من هستی و من از تو هستم» (بخاری، ۱۳۷۷ق: ۶۵۸) در واقع، این روایت ناظر به حدیث منزلت است و در ذیل آیه مباهله است که امیرمؤمنان (علیه السلام) نفس

۱. «و يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ، إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) قلمداد شده است. هنگامی که علی (علیه السلام) از پیامبر (صلی الله علیه و آله) باشد، در تمامی مراحل از پیامبر (صلی الله علیه و آله) است. این امر به وضوح در غزوات مختلف مشاهده می شود.

۴. نظام‌الدین استرآبادی

نظام‌الدین استرآبادی از شاعران شیعی مذهب قرن نهم و اوایل قرن دهم هجری قمری است. شعر او از دو دیدگاه اهمیت دارد: نخست از بعد شعر مذهبی و توجه ویژه او به مدح ائمه شیعه و دیگر از بعد ادبی و شیوه خاص بیانی که بعدها به «سبک هندی» مشهور شد^۲ (حمزه پور سوینی، ۱۳۹۳: ۲۶۸). نظام‌الدین تحت تاثیر اوضاع ادبی روزگار به معماگویی گرایش یافت و به نظام معمایی مشهور شد و رساله‌ای نیز با عنوان «دستور معما» نوشت، ولی بعد از ظهور امیر حسین معمایی، نظام و دیگران سپر افکندند، بعد از آن به قصیده‌سرایی متمایل شد. او مدتی در هرات، مرکز سیاسی و ادبی روزگار، در خدمت سلطان حسین میرزا معروف به سلطان حسین بایقرا بود و به وزیر دانشمند و ادیب او امیر علی شیر نوایی^۳ متخلص به «نوایی» ارادت ویژه‌ای داشت. مدتی بعد به زادگاهش بازگشت، علاوه بر مدح حاکمان استرآباد که راهی برای گذران زندگی بود، به منقبت‌گویی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) روی آورد و در این شیوه از دیگران پیشی گرفت و چنان نام‌آور شد که بیشتر تذکره‌ها، او را شاعری معرفی می کنند که تنها به مدح اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته و جز آن شعری نگفته است. در اواخر عمر تنها به این شعر بسنده کرد (همان، ۱۳۹۲: ۱۳۰). در زمان «شاه اسماعیل صفوی» و در سال ۹۱۸ قمری مثنوی حماسی دینی به نام «سعادت‌نامه» سرود که موضوع آن زندگی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و مبارزات ایشان است. «سلیمان و بلقیس» مثنوی دیگر اوست که نسخه‌های آن حفظ نشده است (همان). احتمالاً نسخه

۲. نظام‌الدین قصیده‌گوی توانمندی بود و با شناخت کافی از گذشته ادبی ایران، سعی کرده در شیوه بیان و تصویرسازی نوآوری نماید. کاری که در دوره بعد با نام «سبک هندی» شهرت یافت. شعر او هم از جنبه ادبی و تغییر سبک عراقی به هندی و هم از نظر تاریخ شعر شیعی ارزشمند است. اشراف کامل او به قرآن و حدیث در کلامش کاملاً مشهود است و ارادت خاصی به اهل بیت (علیهم السلام) و به ویژه حضرت علی (علیه السلام) داشت و از شاعران توانمند شیعی پیش از صفویه است (حمزه پور سوینی، ۱۳۹۳: ۲۸۴).

۳. میرنظام‌الدین علی شیر نوایی شاعر، دانشمند و سیاستمدار برجسته روزگار فرمانروایی تیموریان و معاصر سلطان حسین بایقرا بوده است.

«آثار المظفر» همان «سعادت‌نامه» است، زیرا نظام در پایان مثنوی «سعادت‌نامه» نوشته است:

مکمل چون شد این فرخنده دلب نهادم نامش آثار المظفر
گذشته نهصد و اثنی و عشرین که کلکم یافت از رفتار تسکین

(ذبیحی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۰۰)

همچنین بر اساس برخی منابع، خواجه سیف‌الدین مظفر بتکچی از دیگر ممدوحان نظام آل بتکچیان استرآباد بوده که نظام به درخواست وی مثنوی «سعادت‌نامه» را سروده که با مدح خواجه سیف‌الدین مظفر آغاز شده است (جعفریان، ۱۳۸۳: ۸۲). «آثار المظفر» که حماسه‌ای مذهبی است در قالب مثنوی بر وزن خسرو و شیرین که موضوع آن زندگی و جنگ‌های حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) است (واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۳۱۶). اشعار این منظومه که مشتمل است بر حالات سید المرسلین و خاتم النبیین [که] به روایت صاحب روضه الاحباب تالیف نموده و آن مثنوی زیاده بر بیست هزار بیت است (بشری، ۱۳۸۸: ۵۷۳).

۵. معرفی نسخه «آثار المظفر» موجود در موزه چستریتی

نظام‌الدین در ارادت به اهل بیت (علیهم السلام) چنان نام‌آور شد که بیشتر تذکره‌ها او را شاعری که تنها به مدح اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته و جز آن شعری نگفته است، معرفی می‌کنند (حمزه پورسوینی، ۱۳۹۳: ۲۶۹). «سعادت‌نامه» یا «آثار المظفر»، منظومه حماسی بر وزن «خسرو و شیرین» سروده شده است. سراینده این اثر، اشعار بسیاری را در قالب‌های مختلف سروده که بیشتر آن‌ها در ستایش امیرالمومنین علی (علیه السلام) و خاندان آن حضرت است (صحتی سردوردی، ۱۳۸۸: ۱۷۶). «آثار المظفر» نظام‌الدین استرآبادی دیدگاه شیعه درباره تاریخ اسلام را ارائه می‌کند. این نسخه مثنوی فارسی است که در زمان حکومت شاه اسماعیل

اول، در دو دهه اول قرن ۱۶ میلادی، سروده شده است. بخش‌های مقدماتی آن شامل توصیف حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و نور پیامبر (صلی الله علیه و آله) و چگونگی انتقال این نور به امامان (علیهم السلام) است (Gruber, 2016:308).

نسخه‌های متعددی از آثار المظفر در موزه‌های مختلف جهان وجود دارد که ۴ نسخه از آن در این مجموعه‌ها یافت می‌شود: موزه چستر بییتی^۴، کتابخانه عمومی سنت پترزبورگ^۵، کتابخانه استانبول و کتابخانه رضا در رامپور هند^۶ نسخه آثار المظفر موجود در موزه چستر بییتی دوبلین در ۹۷۴ قمری / ۱۵۶۷ میلادی کامل شده است که هم‌اکنون در این نسخه ۳ نگاره وجود دارد. نگاره‌های «شکستن بت‌های کعبه به دست امام علی (علیه السلام)»، «فتح خیبر» یا «دلآوری‌های امام علی (علیه السلام) در گرفتن قلعه قموص»^۷، «حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) امام علی (علیه السلام) را در غدیر خم ولی خدا اعلام می‌نماید» به نظر می‌آید تعداد نگاره‌های این نسخه بیش از این تعداد باشد، حداقل دو نگاره نیز باید بدان اضافه شود؛ یکی «سخنرانی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) بعد از جنگ خندق» که در مجموعه وور^۸ است و دیگری نگاره‌ای است که رسیدن شخصی با هاله شعله‌سان و روبند به نزدیکی دروازه شهر را نشان می‌دهد که احتمالاً نگاره «رسیدن پیامبر (صلی الله علیه و آله) به دروازه شهر مکه» است که در مجموعه کورکیان^۹ نگهداری می‌شود. این نگاره جدا شده و در متنی که به آن ارتباط ندارد، قرار داده شده است. احتمالاً این پنج نگاره متعلق به مکتب قزوین مشهد هستند، اما آن‌ها نمی‌توانند نمونه‌هایی از این سبک نامیده شوند، فقط به این دلیل که چند سال بعد از نگاره‌های نسخه هفت‌اورنگ موجود در گالری فریر^۹ نقاشی شده‌اند. نگاره دیگری نیز که متعلق به نسخه آثار المظفر موجود در چستر بییتی است، نگاره «عبدالطلب (علیه السلام) در کعبه نماز می‌خواند» است که در کتابخانه مورگان^{۱۰} نگهداری می‌شود (Wright, 2009:206).

4. Chester Beatty
5. Saint Petersburg
6. Rampur
7. Vever
8. Kevorkian
9. Freer
10 Morgan

نسخه «آثار المظفر» موجود در کتابخانه موزه چستربیتی لندن، به قطع رحلی (۲۶ در ۱۷/۸ سانتی متر) و همانند نسخ دوره صفوی از سبک متداخل شعر و نگاره بهره برده است و بخش‌هایی از شخصیت‌های نگاره‌ها از کادر خارج شده‌اند. عناصر بصری نگاره‌ها دقیقاً بازتابی از اشعار موجود آن‌هاست که به صورت چهارستونی در بالا و پایین تصویر به خط نستعلیق کتابت شده‌اند.

۶. بررسی نگاره‌های نسخه «آثار المظفر»

۶-۱. نگاره «حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) در کعبه نماز می‌خواند»

نگاره «حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) در کعبه نماز می‌خواند» (تصویر ۱) بر اساس اشعاری که در ستون‌های چهارتایی در قسمت فوقانی و تحتانی آن کتابت شده است، داستان گم شدن پیامبر (صلی الله علیه و آله) را در کودکی نمایش می‌دهد.^{۱۱} در این تصویر، کعبه در مرکز نگاره ترسیم شده است و روی پرده سیاه‌رنگ آن کتیبه‌ای از شهادتین شیعی مشاهده می‌گردد. علاوه بر کتیبه، بر سرتاسر پرده سیاه‌رنگ نیز با رنگ خاکستری شهادتین شیعی تکرار شده و در پشت کعبه، رواق‌هایی محراب‌گون به نمایش درآمده است که در قسمت فوقانی آن‌ها نیز شهادتین با خط طلایی نگارش یافته است. (تصویر ۲) در مقابل خانه خدا حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) در حال عبادت و به حالت سجده ترسیم شده که با جامه‌ای سرمه‌ای و عمامه‌ای به رنگ سبز، همانند حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) در اکثر نگاره‌های این نسخه، ترسیم شده‌اند. (تصویر ۳) بر گرد کعبه عده‌ای نشسته‌اند و احتمالاً در حال گفت‌وگو درباره ماجرای گم شدن حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) هستند. در سمت راست نگاره سه مرد و زنی ایستاده‌اند که به احتمال زیاد این زن حضرت

۱۱. این داستان در قرآن نیز ذکر شده است. در آیه «و وجدک ضالاً فهدی» مفسران و تاریخ‌نگاران گفته‌اند: وقتی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) با حلیمه سعدیه نزد عبدالمطلب می‌آمدند، در راه گم شدند. برخی گفته‌اند: ایشان در راه شام از راه دور افتادند و بعضی گفته‌اند: ایشان در دره‌های مکه راه را گم کردند و خداوند هدایتشان کرد و به راه بازگرداند. طبری این اقوال را در مجمع البیان آورده است (طبری، ۱۳۸۵، ج ۱۰: ۳۸۸)، اما علامه طباطبایی این سخن را فراتر از راه گم کردن‌های جغرافیایی گرفته‌اند و فرموده‌اند: «مراد از ضال در اینجا گمراهی نیست، بلکه مراد عدم هدایت است و منظور از هدایت نداشتن رسول خدا (صلی الله علیه و آله) حال خود آن جناب است. صرف نظر از هدایت الهی می‌خواهد بفرماید اگر هدایت خدا نباشد تو و هیچ انسانی دیگر از پیش خود هدایت نداری، مگر به وسیله خدای سبحان، پس رسول خدا (صلی الله علیه و آله) با قطع نظر از هدایت خدا ضاله و بیراه بود» (طباطبایی، ۱۳۶۷، ج ۲۰: ۵۲۳).

(مرضیه علی پور؛ زهرا شاقلائی پور)

حلیمه خاتون است. در سمت چپ و قسمت فوقانی کعبه نیز یک نفر، احتمالاً ورقه بن نوفل یا فرد دیگری، در حال گفت‌وگو با پسر بچه‌ای است که زیر درختی، خارج از کادر نگاره، ترسیم شده که حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) هستند (تصویر ۴).

تصویر ۱. نگاره «حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) در کعبه نماز می‌خواند»

(موزه مورگان، شماره MS G. 72)

جریان گم‌شدن رسول خدا (ص) در مکه این‌گونه نقل شده که چون حلیمه آن حضرت (ص) را به مکه آورد تا به مادر و جدش بسپارد در میان کوچه‌های مکه او را گم کرد و هر چه این طرف و آن طرف جست‌وجو کرد، او را نیافت و سراسیمه به نزد جدش عبدالمطلب (ص) آمد و جریان را به او اطلاع داد. حضرت عبدالمطلب (ص) از جا برخاست و به کنار خانه کعبه آمد و با تضرع و زاری پیدا شدن فرزندش محمد را از خدای تعالی خواستار شد و اشعاری که از وی در این باره نقل شده، کمال علاقه او را به فرزند و پیدا شدن او می‌رساند.^{۱۲} به دنبال آن قبایل قریش، خاندان بنی‌هاشم و بنی‌غالب را برای یافتن فرزند به یاری طلبید و غوغایی در مکه برپا شد، تا اینکه ورقه بن نوفل و مرد دیگری از قریش آن جناب را پیدا کرده و به نزد عبدالمطلب (ص) آورده و گفتند: ما او را در بالای شهر مکه پیدا کردیم (رسولی محلاتی، ۱۳۹۱: ۶۸-۶۷).

(تصویر ۴) بخشی از تصویر ۱

(تصویر ۳) بخشی از تصویر ۱

(تصویر ۲) بخشی از تصویر ۱

در این نگاره، روی پرده مکه کتیبه‌ای از شهادتین شیعی مشاهده می‌شود که احتمالاً به دلیل زمان ترسیم آن، دوره صفویه است. نگارگر یا سفارش‌دهنده این نسخه خواسته است به این طریق نشان دهد که حضرت عبدالمطلب (ص) بر دین حنیف و الهی بوده و دین حضرت رسول خدا (ص) و علی (ص) در امتداد دین حضرت ابراهیم (ص) است. امام صادق (ص) می‌فرماید: «پیامبر (ص) به علی (ص) فرمود: عبدالمطلب هیچ‌گاه قمار بازی نکرد و بت نپرستید و... و می‌گفت: من بر دین پدرم، ابراهیم، هستم» (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱: ۴۵۵).

ردّ التّی و اتّخذ عندی یدا
فجمع قومی کلّهم یدّدا

۱۲. یا ربّ ردّ راکیبی محمدا
یا ربّ ان محمدا لم یوجدا

(مرضیه علی پور؛ زهرا شاقلائی پور)

همچنین ترسیم این کتیبه بر پرده، علاوه بر شهادت بر پیامبری حضرت محمد (صلی الله علیه و آله)، شهادت بر ولایت امام علی (علیه السلام) دارد؛ بنابراین یک موحد واقعی علاوه بر شهادت بر یگانگی خداوند، به پیامبری حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) و ولایت امیرالمومنین علی (علیه السلام) نیز باید شهادت دهد و حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) قبل از رسالت پیامبر (صلی الله علیه و آله) و امامت امام علی (علیه السلام) به نبوت و امامت اعتقاد داشته‌اند و این نشان دهنده عالم بودن حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) است.^{۱۳} علاوه بر این دلیل ترسیم این پرده با شهادتین شیعی احتمالاً مبیین معنای حدیث «سلسله الذهب» است که قبول توحید به شروطی مقبول است و حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) بر این امر قائل بوده‌اند و همچنین می‌تواند نشان دهنده ایمان به توحید خالص حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) باشد؛ یعنی پذیرش دو اصل دیگر توحید، نبوت و امامت. همچنین احتمال دارد، نگارگر برای نشان دادن جایگاه امام علی (علیه السلام) نسبت به پیامبر (صلی الله علیه و آله) این کتیبه را ترسیم کرده است؛ یعنی ولایت حضرت علی (علیه السلام) در کنار نبوت پیامبر (صلی الله علیه و آله) قرار دارد و تکمیل کننده رسالت است؛ بنابراین در اکثر نگاره‌های موجود نسخه آثار المظفر موجود در چستر بییتی یا خود حضرت علی (علیه السلام) در کنار پیامبر (صلی الله علیه و آله) ترسیم شده‌اند یا ذکر نام ایشان در کنار نام پیامبر (صلی الله علیه و آله) وجود دارد که نشان دهنده الهی بودن ولایت و انتخاب ایشان توسط حضرت باری تعالی (اشاره به نص) است.

۶-۲. نگاره «غدیر خم»

در نگاره «غدیر خم» (تصویر ۵) حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) و امیر (علیه السلام) روی منبری از چهار شتران ایستاده‌اند و پیامبر (صلی الله علیه و آله) دست راست حضرت امیر (علیه السلام) را بلند کرده و به حاضران به عنوان امام و جانشین پس از خود معرفی می‌نماید. (تصویر ۶) در این صحنه، دستار حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) به رنگ سبز و دستار حضرت علی (علیه السلام) قرمز است و نگارگر به دلیل اینکه تفاوتی میان آن‌ها قائل شود، رنگ لباس‌شان را متفاوت انتخاب کرده و چهره ایشان را با روپند و هاله شعله‌سان پوشانده شده است. این صحنه در پوششی از چمن ترسیم شده است. همچنین تپه‌هایی در پس‌زمینه دیده می‌شود.

۱۳. عبدالمطلب از پرستش بت‌ها بر کنار بود و خدا را به یگانگی می‌شناخت و به نذر وفا می‌کرد و سنت‌هایی نهاد که بعضی از آن‌ها در قرآن نازل گشت (یعقوبی، ۱۳۸۴، ج ۲: ۳۶۲).

در این نگاره به خیل عظیم حجاج که در حال بازگشت از حج هستند، اشاره‌ای نشده است و افراد به صورت دوردیف موازی در دو طرف منبر نشسته‌اند و زن و مردی نیز در حال گفت‌وگو ایستاده‌اند. بخشی از تصویر ۱ همه افراد اعم از پیر و جوان که با محاسن سیاه و سفید از هم متمایز شده‌اند، همگی دارای دستار هستند و با لباس‌هایی که برگرفته از طراحی و پوشاک دوران صفوی است، به تصویر درآمده‌اند. برخی افراد به سخنان پیامبر (صلی الله علیه و آله) توجه دارند، ولی عده‌ای نیز با یکدیگر در حال گفت‌وگو هستند و احتمالاً این رخداد مهم را با یکدیگر تحلیل می‌کنند. ترسیم یک زن در این تصویر اشاره‌ای به حضور زنان در مراسم حجه‌الوداع دارد.

تصویر ۵. نگاره «غدیر خم»

(Loukonine and Ivanov, 1997:147)

(مرضیه علی پور؛ زهرا شاقلائی پور)

(تصویر ۷) این نگاره با توجه به اشعاری که در حاشیه بالایی و پایینی آن به‌ویژه با حدیث ولایت «من كنت مولاه فهذا...» و حکم الهی کتابت‌شده، تناسب دارد. این تصویر علاوه بر نمایش ماجرای غدیر خم، مبین نص الهی درباره جانشینی حضرت علی (علیه السلام) است. در این نگاره با توجه به پرسپکتیو مقامی حضرت رسول ﷺ و امیرالمومنین علی (علیه السلام) نسبت به دیگران بالاتر ترسیم شده‌اند که نشانه جایگاه و مقام والای ایشان است.

(تصویر ۷) بخشی از تصویر ۵

(تصویر ۶) بخشی از تصویر ۵

طبق حدیث متواتر غدیر، در روز ۱۸ ذی الحجه سال دهم هجرت بر پیامبر ﷺ وحی شد که دین بدون ابلاغ پیام ولایت امیرالمومنین علی (علیه السلام) کامل نمی‌شود.^{۱۴} بسیاری از روایات که نزول آیه اكمال دین را روز غدیر معرفی می‌کنند،^{۱۵} یادآور می‌شوند که پیامبر ﷺ پس از نصب علی (علیه السلام) برای خلافت چنین فرمود: «سپاس خداوندی را بر تکمیل آیین و اتمام نعمت و رضایت او بر رسالت من و ولایت علی (علیه السلام) پس از من» (امینی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۱۲)؛ بنابراین، امامت، استمرار نبوت و لطفی از جانب خدای متعال است. امامت جز با تصریح خداوندی تحقق نمی‌پذیرد و مردم در تعیین امام معصوم نقش ندارند. امامت یکی از اصول بنیادی دین

۱۴. طبق عقیده شیعه، وظیفه رسالت بدون ابلاغ و برپا شدن مقام ولایت اتمام و اكمال نمی‌یابد و «ولئله» کامل‌کننده و متمم رسالت نبی اکرم ﷺ است.

۱۵. «الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی و رضیت لکم الاسلام دینا» (مائدة، ۳)

است و ایمان راستین جز با باور به بایستگی آن شکل نمی‌گیرد. امام، کسی است که خداوند متعال او را، پس از پیامبر (صلی الله علیه و آله) به عنوان هدایت‌گر بشر برگزیده و باید از گناه و ناراستی، پاک و معصوم و به اذن خدا، از جهان غیب آگاه باشد. امام، نمونه کامل انسان و دارای برترین درجه کمال و فضیلت است و از آنجا که به یاری حق، همه گفتارها و رفتارهای او نشان از راهی خدایی دارد، پیروی از وی بر همه مردم لازم و بایسته است (نوروزی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۶۳). امام رضا (علیه السلام) فرمودند: «بدون تردید، امامت، مهر دین و نظام مسلمانان و عامل اصلاح دنیای مردم و سبب عزت و سربلندی اهل ایمان است» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۳۰۰).

غدیر مانند بعثت، برهه‌ای حساس و تعیین کننده در تاریخ اسلام است. در حالی که بعثت آغاز ماموریت الهی را نشان می‌دهد، غدیر نشان دهنده تداوم این ماموریت است. در هر دو برهه، انتخاب و معرفی رهبر شامل مسائل مهمی مرتبط با رهبری اسلام و ماموریت آتی امت اسلامی است. هم نبوت و هم ولایت دو فرایند اصلی و اساسی برای اجرای عدالت و حقانیت در اسلام است. جهان بینی که در قرآن به آن توجه شده، بر اساس ولایت الله است که بر اطاعت و تبعیت بندگان از قدرت و اقتدار خداوند در جهان استوار است. همین ولایت به پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و سپس در روز غدیر به امام علی (علیه السلام) تفویض شد. غدیر به وضوح اعلام می‌کند که فقط خدا می‌داند که چه کسی شایستگی برعهده گرفتن امانت الهی یعنی ولایت را خواهد داشت (ساجادینا، ۱۳۹۷).

۶-۳. نگاره «فتح خیبر»

مضمون نگاره «فتح خیبر» (تصویر ۸) به جایگاه ویژه حضرت علی (علیه السلام) در میان سرداران سپاه اسلام و جنگجویان زمان خود می‌پردازد. این واقعه نزد شیعیان از جایگاه و عظمت ویژه‌ای برخوردار است. این نگاره، صحنه معجزه آسا و عمل فوق انسانی علی (علیه السلام) را در حال از جای کردن در خیبر را نشان می‌دهد. در مرکز تصویر حضرت علی (علیه السلام) با لباس رزم و عمامه و روبند سپید و هاله شعله‌سان به نمایش درآمده‌اند، در حالی که حضرت در قلعه قموص را با یک دست کنده‌اند (تصویر ۹).

در مقابل قلعه و در سمت راست نگاره حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) با جامه رزم و عمامه سبزرنگ و روبند و هاله شعله‌سان، نظاره‌گر دلیری و شجاعت پرچم‌دار لشکر خویش سوار بر اسب

(مرضیه علی پور؛ زهرا شاقلائی پور)

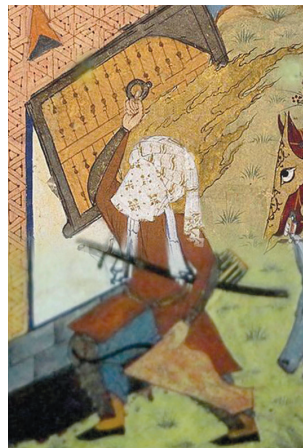
تصویر ۸. نگاره «فتح خیبر»

(Loukonine and Ivanov, 1997:145)

است. (تصویر ۱۰) در کنار ایشان نیز اسبی بدون سوار وجود دارد که احتمالاً اسب امام علی (علیه السلام) است. در دست راست پیامبر (صلی الله علیه و آله) علم و بیرقی وجود دارد که ظاهراً پرچم آن مشاهده نمی‌گردد، ولی نوک آن از کادر نگاره خارج شده است. احتمالاً کتیبه‌های اشعار فوقانی نگاره روی آن کتابت و مانع از نمایش آن شده‌اند. بر اساس «حدیث رایت» حضرت علی (علیه السلام) که علم‌دار این جنگ هستند، احتمالاً در حین حمله به سمت دژ خیبر، بیرق را به دست پیامبر (صلی الله علیه و آله) داده‌اند. در فتح خیبر حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) فرمود: «لاعطین رایة عدار جلا یحب الله ورسوله (و یحبه الله ورسوله) یفتح الله علی یدیہ لیس بفرار» حدیث رایت در اکثر کتاب‌های حدیثی و تاریخی شیعی و سنی آمده و به حد تواتر رسیده است. این حدیث از دلایل استوار تقدم و افضلیت علی (علیه السلام) بر سایر صحابه است.^{۱۶} معمولاً رایت [پرچم] به سرداری سپرده می‌شود که استعداد نظامی و نیروی بدنی و هوش و استقامت و سرعت عمل و معنویات او از دیگران بیشتر باشد و تا آخرین نفس برای برپا داشتن آن مقاومت و فداکاری نماید. رایت پیامبر (صلی الله علیه و آله) در همه غزوات به دست علی (علیه السلام) بود (امین، ج ۳۳۷: ۱) انس بن مالک و جابر بن عبدالله انصاری از رسول الله (صلی الله علیه و آله) روایت کرده‌اند که «علی پسر عم و حامل رایت من است».^{۱۷}

(تصویر ۱۰) بخشی از تصویر ۸

(تصویر ۹) بخشی از تصویر ۸

۱۶. امین در اعیان الشیعه بیشتر صورت‌های مختلف این حدیث را ذکر کرده است (امین، ج ۱: ۲۴۲، ۲۵۱، ۲۶۶، ۳۴۷، ۳۷۶، ۳۸۱، ۳۹۸، ۳۹۹ و...).

۱۷. علی متقی از طبرانی از بریده بن الحصبیب آورده است که از رسول الله (صلی الله علیه و آله) پرسیدند: «روز قیامت چه کسی رایت تو را در دست خواهد داشت؟ فرمود: چه کسی بهتر از آن که آن را در دنیا در دست دارد علی بن ابی طالب (علیه السلام)» (متقی، ج ۱۴۱۹، ج ۱۲: ۱۳۰۱؛ ج ۱۵: ۳۴۲).

در پشت تپه‌ها نیز دو پیرمرد با تعجب در حال مشاهده این ماجرا هستند. در این نگاره حضرت علی (علیه السلام) در خیبر را با یک دست کنده و از آن به عنوان سپر در مقابل تیراندازی یهودیان خیبر استفاده کرده که نشان گر قدرت ایشان و عنایات الهی است و هنرمند بدین وسیله خواسته سبکی در را به اندازه یک سپر در دستان حضرت علی (علیه السلام) نشان دهد. چنانچه امیرالمومنین در ضمن نامه خود به سهل بن حنیف نوشت: «من در خیبر را نکندم و چهل ذراع به عقب اندازم به توانایی جسمی و نیروی غذایی، بلکه از قدرت ملکوتی و جان خدا پرورده‌ای کمک گرفتم من نسبت به احمد پرتو نوری هستم، به خدا اگر همه عرب برای نبرد با من هم دست شوند از آن‌ها نگریم» (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۶۰۴). بر این اساس که با استفاده از دو عامل پرسپکتیو مقامی و در مرکز قرار دادن شخصیت‌ها، ضمن تمرکز بر موضوع در میانه تصویر، اهمیت و تفوق اولیا نسبت به سایرین بیشتر نمایان می‌شود. در این نگاره همچون اکثر نگاره‌های این نسخه موضوع اصلی تصویر (یعنی فتح خیبر) در سمت چپ نگاره ترسیم شده است.

در ماجرای فتح خیبر، روزهای اول و دوم سپاه اسلام به سرکردگی خلیفه اول و دوم برای فتح قلعه خیبر اقدام کردند، اما موفق نشدند تا پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «فردا پرچم را به دست کسی می‌سپارم که خدا و پیامبرش را دوست می‌دارد و خدا و پیامبرش هم او را دوست می‌دارند، باز نمی‌گردد مگر آن که خداوند به دست او پیروزمان خواهد کرد» (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۴۹-۳۵۰) کسی احتمال نمی‌داد منظور پیامبر (صلی الله علیه و آله)، امیرالمؤمنین (علیه السلام) باشد، چون ایشان در آن ایام مبتلا به چشم درد شدیدی شده بودند و اصلاً نمی‌توانستند حرکت کنند، صبح روز بعد پیامبر (صلی الله علیه و آله) سراغ امام علی (علیه السلام) را گرفتند و فرمودند: «او را بیاورید، سپس آب دهان مبارک‌شان را به چشم‌های امام (علیه السلام) مالیدند و درد چشم‌های حضرت از بین رفت و پرچم سپاه را به دستان مبارکش دادند و فرمودند: اگر خداوند یک نفر را به دست تو هدایت کند، از دنیا و تمام آنچه در آن است، برای تو بهتر است. چون علی (علیه السلام) به دژ قموص نزدیک شد، یهودیان پیش آمدند و تیر و سنگ به او پرتاب کردند، علی (علیه السلام) به آنان یورش برد تا آنکه به درب نزدیک شد. پس پایش را خم کرد و سپس با خشم در کنار کنده درب خیبر نشست و آن را از جا کند و به چهل ذراع (حدود ۲۰ متر) پشت سرش پرتاب کرد، بعد از آن چهل مرد کوشیدند آن را حرکت دهند، نتوانستند، پس ماجرا به پیامبر (صلی الله علیه و آله) اطلاع دادند و حضرت فرمود: سوگند به کسی که جانم در دست اوست،

چهل فرشته، او را در این کار یاری کردند» (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۶۰۴). طبق حدیثی از امام حسن (علیه السلام) حضور امام علی (علیه السلام) در هر جنگی پیام آور فتح و پیروزی برای سپاهیان اسلام است.

۶-۴- نگاره «سخنرانی پیامبر (ص) بعد از جنگ خندق»

در نگاره «سخنرانی پیامبر (ص) بعد از جنگ خندق» (تصویر ۱۱) پیامبر (ص) با عمامه و روبند سپید و هاله شعله‌سان در حال ایراد خطبه بر روی منبری هستند که در محراب قرار دارد. (تصویر ۱۲) بر فراز ورودی منبر کتیبه‌ای با عبارت «یا مفتح الابواب» مشاهده می‌شود. بر

تصویر ۱۱. نگاره «سخنرانی پیامبر (ص) بعد از جنگ خندق»

(Melville, 1993:209)

(مرضیه علی پور؛ زهرا شاقلائی پور)

اساس عنوان نگاره، احتمالاً حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) درباره جنگ خندق سخنرانی می‌کنند و اشاره دست ایشان به سمت حضرت علی (علیه السلام) است که به احتمال قوی در خصوص دلآوری‌های حضرت علی (علیه السلام) سخن می‌گویند. حضرت امیر (علیه السلام) نیز در پای منبر سخنرانی پیامبر (صلی الله علیه و آله) نشسته‌اند و همچون دیگران در حال استماع بیانات ایشان هستند.

در این نگاره نیز امام علی (علیه السلام) بالاتر از دیگران و نزدیک‌تر به رسول الله (صلی الله علیه و آله) ترسیم شده‌اند. ایشان نیز با عمامه سبزرنگ و روبند و هاله شعله‌سان همچون پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به نمایش درآمده‌اند. (تصویر ۱۳) ترسیم ایشان پایین‌تر از پیامبر (صلی الله علیه و آله) و بالاتر از بقیه حضار، علاوه بر اینکه مبین عظمت مقام و جایگاه ایشان است، نشانه تقرب و نزدیکی نزد حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) است. حضرت علی (علیه السلام) پس از پیامبر (صلی الله علیه و آله) مهم‌ترین فرد جامعه اسلامی و نزدیک‌ترین فرد به پیامبر (صلی الله علیه و آله) و به لحاظ قرب الی الله دومین فرد در پیشگاه الهی است. حضاری که در پای منبر پیامبر (صلی الله علیه و آله) نشسته‌اند، در حال گفت‌وگو با یکدیگرند. احتمالاً آن‌ها بعد از شنیدن سخنان پیامبر (صلی الله علیه و آله) درباره جنگ خندق و دلآوری‌های امام علی (علیه السلام) راجع به این موضوع در حال گفت‌وگو هستند. نکته حائز اهمیت این است که منبر بر خلاف اشعار نگاره که اشاره به مسجد دارد، در فضای باز و در دامنه تپه‌ها ترسیم شده است که احتمالاً به مسجد ساده و اولیه نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) در مدینه اشاره دارد.

(تصویر ۱۳) بخشی از تصویر ۱۱

(تصویر ۱۲) بخشی از تصویر ۱۱

در جنگ احزاب، مشرکان با تمام قوا آمدند تا کار مسلمانان را یکسره کنند. بنا بر پیشنهاد سلمان فارسی، اطراف مدینه را خندق زدند تا از این طریق جلوی دشمن گرفته شود. در طول محاصره، چند تن از قهرمانان قریش از خندق عبور کردند و مسلمانان را به باد تمسخر گرفتند. یکی از آن‌ها به نام عمرو بن عبدود، با صداهای نکره، خود قلب مسلمانان را به لرزه درآورد و هر لحظه مبارز می‌طلبید و هیچ‌کس توان مبارزه با او را نداشت و او به مسلمانان اهانت می‌کرد. هر بار علی (علیه السلام) برای نبرد حاضر می‌شد، پیامبر (صلی الله علیه و آله) اجازه نمی‌داد تا اینکه سرانجام پیامبر (صلی الله علیه و آله) راضی شد. با کشته شدن عمرو به دست امام علی (علیه السلام)، روحیه مسلمانان تقویت و روحیه دشمن تضعیف شد. نقش حضرت علی (علیه السلام) از چند جهت در این نبرد اهمیت دارد:

۱. دل بستگی مشرکان به عمرو و مسلمانان به حضرت علی (علیه السلام)؛ بنابراین، پیکار بین این دو قهرمان بسیار مهم بود.

۲. پیامبر (صلی الله علیه و آله) در این نبرد فرمودند: «برز الاسلام کله الی الشکر کله»^{۱۸} این سخن پیامبر (صلی الله علیه و آله) نشان می‌دهد که پیروزی یکی از آن دو، پیروزی کفر بر ایمان یا برعکس است.

۳. در حدیث دیگری نقل شده که پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «پیکار علی (علیه السلام) در روز خندق با عمرو، از اعمال امت من تا روز قیامت افضل است»؛ زیرا کشتن عمرو، سربلندی اسلام و مسلمانان را به همراه داشت و به شکست و خواری مشرکان انجامید. این حدیث در بسیاری از کتب اهل سنت وجود دارد، اما در برخی روایت آمده «ضربه علی یوم الخندق افضل من عباده الثقلین»^{۱۹} البته فلسفه این فرمایش پیامبر (صلی الله علیه و آله) روشن است در آن روز اسلام و قرآن بر لب پرتگاه قرار داشت و بحرانی‌ترین لحظات خود را می‌پیمود. کسی که با فداکاری بی‌نظیر خود اسلام را از خطر نجات داد و تداوم آن را تا روز قیامت تضمین کرد و اسلام از برکت او ریشه گرفت، علی (علیه السلام) بود.

۱۸. «تمام اسلام در مقابل تمام شرک قرار گرفته است.»

۱۹. «[ارزش] ضربتی که علی در روز خندق بر دشمن فرود آورد از عبادت جن و انس برتر است» (سید بن طاووس، ۱۳۶۷: ۴۶۷).

۵-۶. نگاره «فتح مکه»

در نگاره «فتح مکه» (تصویر ۱۴) کعبه در مرکز تصویر با کسوه‌ای سیاه‌رنگ که در قسمت فوقانی آن کتیبه‌ای از شهادتین شیعی وجود دارد، ترسیم شده است. بر پشت بام کعبه حضرت علی (علیه السلام) با عصایی که در دست دارد، بت‌هایی را که در آن مکان قرار دارد،

تصویر ۱۴. نگاره «فتح مکه»

(Loukonine and Ivanov, 149 :1997)

می‌شکند که به «حدیث کسر الاصنام» اشاره دارد. (تصویر ۱۵) در کنار خانه خدا، پیامبر ﷺ ایستاده و در حال گفت‌وگو با دو نفری است که در مقابل ایشان ایستاده‌اند. (تصویر ۱۶) در مقابل کعبه و روی زمین، میان رسول ﷺ و آن دو نفر بتی، احتمالاً بت هبل، شکسته و روی زمین افتاده و ظاهراً شیطانک سیاه رنگی از درون آن خارج شده و آن نیز مانند آن دونفر در مقابل پیامبر ﷺ ترسیم شده است. احتمالاً ترسیم این شیطانک و تقابلیش با رسول اکرم ﷺ نشانه نیت غیرالهی افراد مقابل پیامبر ﷺ است. (تصویر ۱۷) برخی معتقدند که ترسیم این دو نفر در مقابل پیامبر ﷺ در دوره صفویه برای نمایش غاصبان حق جانشینی امام علی (علیه السلام) پس از وفات پیامبر ﷺ است (Gruber, 2016: 311) در پشت سر حضرت رسول ﷺ دو نوجوان، احتمالاً حسنین (علیهم السلام)، با لباس‌های قرمز و آبی و عمامه‌های قهوه‌ای و سفید، در حالی که تیر و کمان و زانوبند دارند، ترسیم شده‌اند. احتمالاً نمایش آن‌ها در پشت سر رسول الله ﷺ مبین تبعیت آن‌ها از ایشان است.

در این نگاره، پیامبر ﷺ و امیرالمومنین علی (علیه السلام) هر دو با روئند و هاله شعله‌سان به تصویر کشیده شده‌اند. لباس حضرت رسول ﷺ سپیدرنگ و عمامه سبز است که سفیدی جامه ایشان علاوه بر نشان دادن پاکی ایشان، احتمالاً مبین اوقات حج و همچنین نماد صلح و آشتی در روز فتح مکه است، زیرا ایشان «رحمة للعالمین» هستند. در اکثر نگاره‌های مورد بررسی حضرت رسول ﷺ با عمامه سبز رنگ ترسیم شده‌اند که احتمالاً علاوه بر نماد سیادت، برای تمایز ایشان از امام علی (علیه السلام) به کار رفته است. جامه سبز رنگ و عمامه قهوه‌ای امیرالمومنین علی (علیه السلام) در این نگاره بر این فرضیه صحه می‌گذارد.

بر اساس روایات پس از ورود رسول خدا ﷺ به مکه و طواف در حول کعبه ایشان تصمیم به شکستن بت‌های کعبه گرفتند. ترسیم کعبه در مرکز نگاره علاوه بر نمایش این‌که همه بایستی حول خانه خداوند حرکت کنند، زیرا محور تمام اعمال خداوند است، نمایش امام علی (علیه السلام) بر پشت بام آن نیز احتمالاً بدین معناست که امام به عنوان قبله عالم هستی با کعبه، قبله مسلمانان، ارتباط معناداری دارد. همچنان‌که بر

اساس حدیثی از حضرت فاطمه (علیها السلام) امام به مثابه کعبه است و مردم وظیفه دارند به سوی وی بشتابند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۶: ۳۵۳).

همچنین ترسیم امیرالمومنین علی (علیه السلام) روی کعبه می‌تواند اشاره‌ای بر حدیث «سلسله‌الذهب» داشته باشد. بر اساس این حدیث، اعتقاد به توحید باعث نجات از آتش جهنم است،^{۲۰} ولی امام رضا (علیه السلام) خود را شرط این نجات معرفی کرده است. شیخ صدوق پس از نقل کلام امام (علیه السلام) در کتاب توحید خود می‌گوید: «معنی کلام حضرت این است که از شروط «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اقرار به امامت من است و اینکه من از جانب خداوند متعال امامی هستم که فرمانبری ام واجب است» (حبیبی تبار و مروجی طبسی، ۱۳۹۲: ۵۲-۵۳). حدیث دیگری مشابه حدیث «سلسله‌الذهب» وجود دارد: «خداوند جل جلاله می‌فرماید: «ولایت علی بن ابی‌طالب دژ من است، پس هر کس که در دژ من درآید از عذابم در امان است»^{۲۱} (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۲۳۵). نکته قابل تامل حدیث دوم این است که در این روایت به‌صراحت به ولایت علی بن ابی‌طالب (علیه السلام) اشاره شده است. امام رضا (علیه السلام) در حدیث «سلسله‌الذهب»، پس از بیان توحید، مسئله امامت خویش را مطرح کردند و خود را از شرایط ورود به حصن الهی دانستند و مردم گمان می‌کردند پس از توحید، نبوت و بعد از آن خلافت راه درستی است که انتخاب کرده‌اند. امام (علیه السلام) این گمان را باطل و امامت را شرط اصلی تحقق توحید و ماندگاری راه رسالت بیان کردند (نوروزی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۸۰).

۲۰. با توجه به اینکه این حدیث به مسئله توحید و ولایت اشاره کرده است برخی معتقدند که هدف اصلی این روایت بیان همین پیوند است؛ چراکه عموم مردم منطقه نیشابور که مستمع امام بودند اهل سنت بوده و نگاه آنان به ولایت معصومین نگاه ولایت و امامت آن‌ها نبود. بر این اساس امام رضا (علیه السلام) در میان آن‌ها با اشاره به اینکه توحید حصن و اصل دین است در این حدیث مطرح کردند که مسیر رسیدن به توحید حقیقی و یافتن توحید ناب و پرستش اثر گذار، گرفتن حقایق از امام و پیروی از آن است (حبیبی تبار و مروجی طبسی، ۱۳۹۲: ۵۲-۵۳).

۲۱. «يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ لَإِيَّاهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ نَارِي» شباهت این دو روایت این است که هر دو حدیث قدسی هستند یعنی محتوا و مفهوم آن‌ها از طرف خداوند به قلب حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) القا شده‌اند (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۲۳۵) و در سند هر دو روایت ائمه معصومین قرار دارند. شباهت دیگر این دو روایت این است که هر دو از امام رضا (علیه السلام) نقل شده‌اند، اما مهم‌ترین تفاوت آن‌ها این است که در این روایت به‌صراحت به ولایت علی ابن ابیطالب اشاره شده است.

(تصویر ۱۶) بخشی از تصویر ۱۴ (تصویر ۱۷) بخشی از تصویر ۱۴

(تصویر ۱۵) بخشی از تصویر ۱۴

نمایش حضرت علی (علیه السلام) روی کعبه و در پشت سر پیامبر (صلی الله علیه و آله) می‌تواند اشاره‌ای بر آیه «انذار» در روز یوم الدار هم باشد که پیامبر (صلی الله علیه و آله) دست خود را بر سینه گذاشت و فرمود: «من منذرکم و برای هر قومی هادی است. آن گاه اشاره به شأنه علی نمود و فرمود: تنها به واسطه تو است که هدایت شوندگان، بعد از من هدایت می‌گردند» (حاکم حسکانی، ۱۴۱۱ق، ج: ۱، ۳۸۱).

در اوایل رمضان سال ۸ قمری، رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به قصد فتح مکه از مدینه خارج شد. در این ماجرا نیز حضرت علی (علیه السلام) حامل رایت پیامبر (صلی الله علیه و آله) بودند، زیرا «پیامبر (صلی الله علیه و آله) پرچمی را که ابتدا در دست سعد بن عباده بود، به خاطر اظهار سخنانی دال بر انتقام‌جویی، به دست علی (علیه السلام) داد»^{۲۲} (آیتی، ۱۳۷۸: ۴۵۹) در این ماجرا «حدیث کسر الاصنام» نقل شده است. «حدیث کسر الاصنام» به داستان بر دوش گرفتن امام علی (علیه السلام) توسط پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) برای شکستن بت‌های بالای سقف کعبه اشاره دارد (مرعشی شوشتری، ۱۴۰۹ق، ج: ۱۸، ۱۶۲). علی (علیه السلام) به دستور پیامبر (صلی الله علیه و آله) بر دوش آن حضرت قرار گرفت، بعضی از بت‌های سخت و محکم از جمله بت خزاعه را که بالای کعبه و بتی بسیار سخت

۲۲. به دوش گرفتن امام علی (علیه السلام) توسط پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) از فضیلت‌های انحصاری امیرالمومنین علی (علیه السلام) دانسته شده است (نسائی، ۱۴۱۱ق، ج: ۵، ۱۴۲) و امام علی (علیه السلام) به ماجرای کسر اصنام افتخار می‌کرد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج: ۲، ۱۳۶) و می‌گفت: «من کسی بودم که بر مهر نبوت پا نهادم» (همان) بعضی از مفسران ماجرای کسر اصنام را سبب نزول آیه «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (اسراء، ۸۱) دانسته‌اند (همان: ۱۳۵) و برخی معتقدند که آیه مورد اشاره در این حادثه توسط پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) قرائت می‌شد (حاکم نیشابوری، ۱۴۲۲ق، ج: ۲، ۳۹۸؛ ج: ۳، ۶) همچنین آیه ۵۷ سوره مریم را نیز اشاره به این ماجرا دانسته‌اند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج: ۲، ۱۳۵) در برخی آثار، این واقعه را در شب هجرت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) (حاکم نیشابوری، ۱۴۲۲ق، ج: ۶، ۳) یا در روز فتح مکه دانسته‌اند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج: ۲، ۱۳۵ و ۱۴۰).

و از مس یا شیشه بود از جا کند و به زمین افکند (حلبی، ۱۴۲۷ق، ج ۳: ۳۰). سپس به دستور پیامبر ﷺ بت «هبل» که سالیان دراز به غلط مظهر خدای بزرگ مشرکان بود، در مقابل چشمانشان شکسته شد و حضرت روی آن ایستاد. سپس رسول خدا دستور داد در کعبه را باز کردند، آن‌گاه حضرت بر روی در کعبه ایستاد و چنین فرمود: «نیست خدایی مگر خدای یکتایی که شریک ندارد، و او به وعده خود عمل کرد و بنده خود را یاری نمود و دشمنان او را به تنهایی سرکوب ساخت. ای مردم! آگاه باشید هر امتیازی و هر خونی و هر مالی را که ادعا شده، مربوط به گذشته و زمان جاهلیت باشد زیر پایم قرار دادم و از بین می‌برم، مگر پرده‌داری کعبه و سقایت حاج را» (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۴: ۵۴).

شکستن بت‌ها به دست امام علی (علیه السلام) بر اساس برخی نقل‌ها سبب شد که بعد از آن مشرکان بت‌ها را در خانه خدا قرار ندهند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۸: ۸۵). بت‌شکنی علی (علیه السلام) طبق روایات شیعه و اهل سنت در دو نوبت بوده است؛ یکی قبل از هجرت و دیگری در فتح مکه. حسان بن ثابت شاعر و مدیحه‌سرای اهل بیت در این باره شعری سروده است (شوشتری، ۱۴۰۹ق، ج ۶۸۳: ۸). حضرت محمد ﷺ بعد از این واقعه، حضرت ابراهیم (علیه السلام) را اولین بت‌شکن و امام علی (علیه السلام) را آخرین بت‌شکن معرفی کرد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۸: ۸۵). یکی از فضایل بسیار مهم و غیر قابل انکار علی (علیه السلام) بت‌شکنی اوست. علی (علیه السلام) هم در میدان‌های نبرد، بت‌های انسی را به خاک می‌کشاند و هم در خفا و آشکار بت‌های ساختگی را سرنگون کرده است. او در غزه‌های بدر، احد، احزاب، خیبر و حنین گردن‌کشان کفر را به ذلت انداخت و هم در فتح مکه بت‌های بزرگ عرب جاهلیت را سرنگون ساخت. این حقیقتی است که شیعه و بیشتر علمای اهل سنت بر آن اتفاق نظر دارند.

جدول تطبیقی عناصر بصری و مبانی و باورهای شیعه در نگاره‌های نسخه «آثار المظفر»

ردیف	مبانی و باورهای شیعی	عنوان نگاره	شخصیت‌های اصلی	عناصر بصری	نگاره
۱	اعتقاد حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) به رسالت پیامبر (علیه السلام) و امامت امام علی (علیه السلام)	«حضرت عبدالمطلب» در کعبه نماز می‌خواند»	حضرت عبدالمطلب (علیه السلام)، پیامبر (علیه السلام)، حلیمه، ورقه بن نوفل، برخی از قبایل قریش، خاندان بنی‌هاشم و بنی‌غالب	کعبه، پرده سیاه رنگ کعبه و کتیبه شهادتین شیعی، عمامه سبز رنگ، حضرت عبدالمطلب (علیه السلام)، رواق‌های محراب گون کعبه	
۲	انتخاب الهی امام علی (علیه السلام) و اعلام آن در راه بازگشت از حجه الوداع (نص)	«غدیر خم»	پیامبر (علیه السلام)، امام علی (علیه السلام) و حجاج (اعم از زن و مرد)	چهره پوشیده با روبند و هاله شعله‌سان پیامبر (علیه السلام) و امام علی (علیه السلام)، منبر ساخته شده از جهاز شتران، ترسیم بیابان...	
۳	امدادهای غیبی	«فتح خیبر»	پیامبر (علیه السلام)، امام علی (علیه السلام)، سپاهیان اسلام و یهود، اسب‌ها	چهره پوشیده با روبند و هاله شعله‌سان پیامبر (علیه السلام) و امام علی (علیه السلام)، یهودیانی که امام را از قلعه تهدید می‌نمایند، کندن در خیبر با یک دست توسط امام علی (علیه السلام)، قلعه خیبر	
۴	جایگاه امام علی (علیه السلام) نسبت به پیامبر (علیه السلام) به عنوان نزدیک‌ترین فرد به ایشان	«سخنرانی پیامبر (علیه السلام) بعد از جنگ خندق»	پیامبر (علیه السلام)، امام علی (علیه السلام)، مردم مدینه	چهره پوشیده با روبند و هاله شعله‌سان پیامبر (علیه السلام) و امام علی (علیه السلام)، منبر درون محراب و در فضای باز و دامنه تپه‌ها (اشاره به مسجد ساده نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و آله و سلم)، ترسیم امام علی (علیه السلام) بالاتر از حضار و نزدیک‌تر به رسول (صلی الله علیه و آله و آله و سلم)	
۵	جایگاه امام به سان قبله میان مسلمانان	نگاره «فتح مکه»	پیامبر (علیه السلام)، امام علی و حسنین (علیه السلام)، ابوبکر و عمر، مردم مکه	چهره پوشیده با روبند و هاله شعله‌سان پیامبر (علیه السلام) و امام علی (علیه السلام)، کعبه با کتیبه شهادتین شیعی، شکستن بت‌ها توسط امام علی (علیه السلام)، بت‌های شکسته، شیطانک سیاه	

(منبع: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

حضرت علی (علیه السلام) نزدیک‌ترین شخص به ایشان بود و در نزد شیعیان از مقام و جایگاه والایی برخوردار است و همین امر موجب گسترش تشیع و محبت به اهل بیت (علیهم السلام) از همان آغاز ورود اسلام به ایران شد. انعکاس این محبت به خوبی در اشعار شاعران ایرانی آشکار است و به توصیف و مدح و منقبت چهارده معصوم (علیهم السلام) پرداخته‌اند. از این شاعران می‌توان به نظام‌الدین استرآبادی اشاره کرد که اشعار وی به لحاظ مذهبی و توجه ویژه‌اش به مدح ائمه شیعه و به خصوص ستایش امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) مشهور است. اهمیت مقام شامخ حضرت علی (علیه السلام) در تصویرگری نسخه‌های شیعی نیز به وضوح آشکار است و بررسی نگاره‌های نسخه مصور «آثار المظفر» و شناسایی مولفه‌های بصری حضرت علی (علیه السلام) در این نسخه، تاثیر متون شیعی را به خوبی آشکار می‌نماید. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مضامین نگاره‌های این نسخه مبین حق جانشینی و امامت امام علی (علیه السلام) به انتخاب خداوند در غدیر خم و نقش ایشان و دلآوری‌های شان در غزوات حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) همچون جنگ خندق، فتح خیبر و فتح مکه است. در تصاویر «سخنرانی پیامبر (صلی الله علیه و آله) بعد از جنگ خندق»، «فتح خیبر»، «فتح مکه» و «غدیر خم» پیکره‌نگاری کامل حضرت علی (علیه السلام) انجام شده و چهره ایشان باروبند و هاله شعله‌سان پوشیده شده است. در تمام این نگاره‌ها، حضرت علی (علیه السلام) در جایگاه پایین تری نسبت به حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) قرار گرفته است، اگرچه در نگاره «فتح مکه» امام علی (علیه السلام) در بالای کعبه ایستاده است، ولی در پشت پیامبر (صلی الله علیه و آله) ترسیم شده که مبین اطاعت و پیروی از ایشان است. احتمالاً جایگاه و نسبت امامت (ولایت) نسبت به نبوت پیامبر (صلی الله علیه و آله) را نشان می‌دهد، زیرا پیامبر (صلی الله علیه و آله) هم مقام نبوت و امامت هر دو را دارا بودند و حضرت علی (علیه السلام) فقط مقام امامت را داشتند. در نگاره «حضرت عبدالمطلب (علیه السلام) در کعبه نماز می‌خواند» حضور ایشان به صورت نمادین در کتیبه‌ها به تصویر کشیده و به این طریق بر ولایت و وصایت ایشان پس از رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) تاکید شده است؛ یعنی ولایت حضرت علی (علیه السلام) در کنار نبوت پیامبر (صلی الله علیه و آله) قرار دارد و تکمیل کننده رسالت است؛ بنابراین در اکثر نگاره‌های موجود نسخه «آثار المظفر» موجود در جستر بیته یا خود حضرت علی (علیه السلام) در کنار پیامبر (صلی الله علیه و آله) ترسیم شده‌اند یا ذکر نام

ایشان در کنار نام پیامبر ﷺ وجود دارد که نشان دهنده الهی بودن ولایت و انتخاب ایشان توسط حضرت باری تعالی (اشاره به نص) است؛ بنابراین این نسخه وقایع مهم اسلام و تشیع را که به نوعی بیانگر حقانیت امام علی (علیه السلام) و دلوری‌های ایشان است، بر مبنای باورها و روایات شیعی به تصویر کشیده است و در هر یک از آن‌ها بنا بر مضمون مد نظر، مولفه‌های بصری قابل تأملی به کار رفته و آن را به عنوان نسخه شیعی برجسته‌ای معرفی کرده است.

منابع و ماخذ

- آیتی، محمد ابراهیم. (۱۳۷۸). تاریخ پیامبر اسلام. تجدید نظر و اضافات از: ابوالقاسم گرجی. تهران: دانشگاه تهران.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۸۹ق). التوحید. تحقیق هاشم حسینی. قم: جامعه مدرسین.
- _____ (۱۳۶۲). الخصال. ترجمه مرتضی مدرس گیلانی. تهران: جاویدان.
- _____ (۱۳۷۶). الأُمالی. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. چاپ ششم، تهران: کتابچی.
- ابن جوزی، یوسف بن حسام. (۱۴۱۸ق). تذکره الخواص. قم: منشورات الشریف الرضی.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی. (۱۳۷۹). مناقب آل أبي طالب (علیهم السلام). قم: علامه.
- ابن هشام، عبدالملک بن یوسف. (۱۳۷۵). السیره النبویه. تصحیح مصطفی السقا، ابراهیم ابیاری و عبدالحفیظ شلبی. بیروت: دارالوفاق.
- امین، سید محسن. (بی تا). اعیان الشیعه. تحقیق حسن امین. بیروت: دارالتعارف.
- امینی، عبدالحسین. (۱۳۷۸). الغدیر فی کتاب و السنه و الادب. ترجمه محمد تقی. ویراست دوم. تهران: بنیاد بعثت.
- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۳۷۷ق). صحیح بخاری. مصر: مطبعة مصطفى البابي الحلبي و اولاده.
- بشری، جواد. (۱۳۸۸). «دیوان سرایندگان در دستنویس تازه‌ای از خلاصه الاشعار (۲)». نشریه آینه پژوهش. صص: ۵۵۴-۵۸۳.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۳). تاریخ تشیع در گرگان و استرآباد. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- حاکم حسکانی، عبیدالله بن عبدالله. (۱۴۱۱ق). شواهد التنزیل لقواعد التفضیل. تحقیق محمدباقر محمودی. تهران: مرکز نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۲ق). المستدرک علی الصحیحین. تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا. چاپ دوم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- حبیبی تبار، حسین؛ مروجی طیبی، محمد محسن. (۱۳۹۲). «توحید و امامت در حدیث سلسله الذهب». فصلنامه کلام اسلامی. شماره ۸۵. صص: ۴۱-۵۷.
- حلبی، علی بن ابراهیم. (۱۴۲۷ق). سیره حلبی. مصحح عبدالله محمد خلیلی. چاپ دوم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- حمزه پور سویی، مهدی. (۱۳۹۲). «بهره‌گیری نظام‌الدین استرآبادی از حسن تعلیل در تصویرسازی با عناصر فلکی». فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب). سال ۶. ش ۱. شماره پیاپی ۱۹. صص: ۱۲۹-۱۴۸.
- _____ (۱۳۹۳). «معرفی نظام‌الدین استرآبادی و سبک شعر او». فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب). سال ۷. ش ۲. شماره پیاپی ۲۴. صص: ۲۶۷-۲۸۵.
- ذبیحی، مسیح؛ ایرج، افشار؛ محمد تقی، دانش پژوه. (۱۳۸۶). استرآبادنامه. تهران: امیرکبیر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. تحقیق صفوان عدنان داوودی. بیروت: دار القلم.
- رسولی محلاتی، سید هاشم. (۱۳۹۱). زندگانی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) (خاتم النبیین (علیه السلام)). تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- سید بن طاووس. (۱۳۶۷). الاقبال. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- شوشتری، نورالله بن شریف‌الدین. (۱۴۰۹ق). شرح احقاق الحق و ازهاق الباطل. تعلیقات آیت‌الله مرعشی نجفی. قم: